

TRETÅIG HACKSPETT

i Uppland med utgångspunkt i inventeringar kring Vällen under 30 år

Tretåig hackspett, denna svartvita spett med tydligt vitt fält på ryggen och där hanen har en gul hjässa, är en av Upplands mest svårседda spettar. Det är kanske inte så konstigt då arten har en stark förkärlek för äldre gammal grandominerad skog med stor förekomst av död ved – en livsmiljö som blir alltmer sällsynt i skogslandskapet.

TEXT: JAN WÄRNBÄCK, PÄR ERIKSSON & MARTIN AMCOFF

TRETÅIG HACKSPETT STÄLLER HÖGA krav på sin livsmiljö och behöver stora områden lämplig skog, mellan 100 och 200 hektar, för att kunna försörja sig med mat. Favoritfödan på matsedeln är vedlevande skalbaggs-larver. Denna typ av specialisering gör det svårt för arten att klara sig i hårt brukade skogar. Stora arealer med hyggen och skog där träden inte tillåts bli tillräckligt gamla för att vara lämpliga som substrat till den mat fåglarna behöver, ger ett landskap där tretåig hackspett har svårt att hitta sin plats.

Följaktligen syns en tydlig minskning i Uppland. I början av 1980-talet uppskattades det finnas 150 par tretåig hackspett i landskapet och 90 par i mitten av 1990-talet. I fågelrapporten för Uppland 2023 som är baserad på inkomna rapporter konstateras att det finns observationer av arten på åtta platser som kan anses lämpliga som permanenta revir. Sökningar i Artportalen visar på sex lokaler 2024 och under 2025 så finns än så länge inga observationer som antyder häckning inlagda. Detta trots att eftersök gjorts i områden som tidigare haft revir så som Båtforsområdet och Florarna. Ett i alla avseenden dystert resultat i jämförelse med historiska siffror och en närmast katastrofal minskning.

Minskningen av tretåig hackspett i Uppland gör det extra intressant att titta på utvecklingen i ett avgränsat geografiskt område där inven-

teringar gjorts under en längre tid. Genom återkommande inventeringar går det att få en uppfattning om hur en art har reagerat på landskapets förändring. Precis detta har genom Upplandsstiftelsens försorg gjorts i ett 139 km² (13 900 hektar) stort skogsområde runt sjön Vällen i östra Uppland.

Resultat från inventeringar kring Vällen under 30 år

Totalt i området runt Vällen har det genom finansiering från och i Upplandsstiftelsen regi inventerats tretåig hackspett vid fem tillfällen under 30 år. Första inventeringen gjordes redan 1993 och sedan 1999, 2005, 2012 och nu senast 2024. Resultaten från 2005 då undertecknad (Jan Wärnbäck) inventerade tillsammans med Petter Haldén, samt 2024 (Samuel Persson och Björn Svensson) har inte redogjorts för i Fåglar i Uppland (FiU). Inte heller resultaten från 2012 (Christer Olsson m.fl.) har tidigare publicerats. Resultaten och djupstudierna från 1993 samt inventeringsmetodik finns mycket väl beskrivet i Martin Amcoff och Pär Erikssons artikel i Ornis Svecica (6:107-119, 1996). Resultaten från 1999 finns publicerade i en rapport från Naturvårdsverket 2003.

I början på 1990-talet var förutsättningarna mycket goda i området runt Vällen för att fungera som ett lämpligt inventeringsområde för

Hane av tretåig hackspett på granbark
FOTO: SAMUEL PERSSON

tretåig hackspett. Det fanns med Upplands mått mätt ovanligt gott om tretåig hackspett i området. En kartläggning av skogens ålder och sammansättning 1992 visade också att det fanns stora arealer barrskog av både en ålder mellan 80-110 år och över 110 år.

I tabell 1 redogörs för antalet par och ensamma fåglar som hittats vid de fem inventeringstillfällena. Resultatet visar en tydlig minskning mellan 1993 och 1999. Däremot har det inte skett någon minskning mellan 1999 och 2005 utan området verkar fortfarande kunna hysa tretåig hackspett. Mellan 2005 och 2012 är det tydligt färre antal par

men fler ensamma fåglar, varav flera i vad som bedömdes som lämpliga miljöer för arten. Vid inventeringarna 2024 hittades inga tretåiga hackspettar alls i området.

Då var då och nu är nu...

När man åker i uppländska skogar är det lätt att få känslan att arealer med hyggen och yngre skogar breder ut sig. På nationell nivå bekräftas detta till exempel av Skogsstyrelsens rapport 2022/09 som visar hur åldersklasserna 0-60 år 2020 utgjorde en överväldigande majoritet av virkesproduktionsmarken. Ingenting talar för att det ser annorlunda ut i Uppland..

Tabell 1. Tretåig hackspett (par/ensamma fåglar) vid fem inventeringar i Vällenområdet.

Tretåig hackspett	1993	1999	2005	2012	2024
Par	6	3	3	1	0
Ensamma fåglar	3	2	3	6	0
TOTALT	15	8	9	8	0

I Vällenområdet har Upplandsstiftelsen utfört en skogskartering med utgångspunkt från flygbilder som jämfört skogliga förändringar inom inventeringsområdet 1992 och 2011. Andelen hyggen och ungsogar har under perioden ökat med 13 procent. En ökning som vid en första anblick inte känns så stor. Analysen visar också vad dessa 13 procent består av. De arealer skog som försvunnit är kategorierna barrskog av en ålder mellan 80-110 år och över 110 år:

- "Barrskog över 110 år" – har minskat med 1041 ha, 7.9 procent av landarealen och med 52 procent i förhållande till utbredningen 1992.
- "Barrskog 80-110 år" – har minskat med 650 ha, 4.7 procent mot landarealen och 35 procent av sin tidigare utbredning.

Resultatet av analysen är slående. Äldre skogar avverkas och konsekvenserna för en art som tretåig hackspett är tydliga. I det landskap som tidigare hyst så många som 15 tretåiga hackspettar hittades under inventeringen 2024 inte en enda fågel.

Den population som tidigare sågs som relativt stark har fullkomligt kraschat. Resultatet noll fåglar under inventeringarna 2024 visar också generellt på den prekära situation som arten befinner sig i där den i allt större utsträckning försvinner från tidigare områden, något som också bekräftas av siffrorna på antalet rapporterade tretåiga hackspettar totalt sett i Uppland under de senaste åren.

◀ ungfågel av tretåig hackspett
FOTO: OLA JENNERSTEN

Funderingar kring framtiden

De rent ekologiska förutsättningarna för att tretåig hackspett ska finnas i ett område och kunna etablera revir är väl undersökta och handlar till stora delar om tillgången på död ved. Detta gäller både under vintern och sommarens häckning. För att ett par ska hitta mat, reproducera sig och i slutändan kunna överleva i ett skogslandskap behövs döda eller döende träd. Studier från Sverige och andra länder i Europa har visat att mängden stående död ved måste överstiga 10-15 kubikmeter per hektar och på en sammanlagd yta av minst 100 hektar.

I Uppland fanns 2018 (femårsmedelvärde) i produktionsskog utanför formellt skyddade områden 6.1 kubikmeter stående död ved per hektar (Länsstyrelsen pxweb 2025). Volymen död ved varierar givetvis mellan olika områden men detta värde ger en bra indikation på hur det ser ut i landskapet i stort. Ett rimligt antagande är att yngre skogar innehåller mindre lämplig volym stående död ved.

Från de djupstudier som gjordes runt häckningar av tretåig hackspett i Vällan 1993 och 1999 beräknades att andelen död ved av den totala virkesvolymen var i genomsnitt 13 procent. Utöver detta utgjordes inventeringsområdet till 38 procent av skog över 50 år.

Samtidigt pekar utvecklingen av tretåig hackspett i Vällan på att skogens utseende utanför häckningsplatserna, den omkringliggande skogens ålder, är en väl så viktig faktor för ett skogslandskaps lämplighet. Till stor del handlar det om hur mycket mat fåglarna

kan hitta vintertid. Något som stödjer detta är Artdatabankens faktablad om tretåig hackspett. Här lyfts arten dubbelögad bastborre fram som en troligtvis mycket viktig födoresurs. Den dubbelögda bastborren övervintrar, till skillnad från många andra barklevande insekter, som larv under barken i främst medelålders till äldre granbestånd. En stor andel skog yngre än 50 år är inte lämplig för denna insekt. Större ytor med ung granskog medför därmed att en viktig födoresurs för hackspettarnas vinteröverlevnad försvinner.

Skogskarteringen för området runt Vällens visade att äldre barrskogsbestånd minskat kraftigt i utbredning fram till 2011. Arealen grandominerade barrskogar över 80 år hade

och med allt större arealer av yngre granskog så saknas också vinterfödan för arten. De områden av äldre skog som finns kvar kan också vara för utspridda i skogslandskapet för att det ska uppfylla artens krav. De stora granbarkborreangreppen som skedde efter torrsommaren 2018 verkar inte skapat vinterföda åt tretåig hackspett. Något som kanske inte är så konstigt då granbarkborren inte övervintrar under trädens bark utan i marken och därför är otillgänglig som vinterföda.

Skyddade områden – räddningen?

Att skydda skog genom att undanta arealer från hyggesbruk är den primära naturvårdande insatsen för skogens arter. I området runt Vällens

FOTO: OLA JENNERSTEN

minskat med nästan 58 procent jämfört med 1992. Denna genomgripande förändring av skogslandskapets åldersstruktur sprider ljus över den dramatiska minskningen av tretåig hackspett. De rent ekologiska förutsättningarna för arten har ändrats på ett tydligt sätt. Utifrån resultaten av de inventeringar som gjorts kring Vällens och med en uppländsk utblick ser inte framtiden för tretåig hackspett särskilt ljus ut i Uppland. Andelen död ved är generellt sett alldeles för låg i skogslandskapet

finns ett relativt stort antal naturreservat och skyddade områden. Vid inventeringen 1993 fanns mer än 300 hektar avsatt inom tre reservat. Sedan dess har fler reservat tillkommit och idag är en grovt uppskattad yta av 1680 hektar i fler än 15 områden avsatt som naturreservat. Inom själva inventeringsområdet är totalt 8,4 procent avsatt som naturreservat. Miljöerna som skyddats är huvudsakligen äldre barrskog av naturskogskaraktär. Trots det har tretåig hackspett försvunnit.

Ett annat exempel är de inventeringar som UOF gjorde i skogarna kring Östervåla 2004-2006. Utifrån observationer beräknades det finnas totalt sju revir av tretåig hackspett i det nästan 25 000 hektar stora inventeringsområdet. En koncentration, fyra revir, fanns i området Upplandaängarna-Långhällsmossen. Förklaringen till detta antogs vara att drygt 40 procent av inventeringsområdets skyddade areal fanns här. Idag verkar det som att området på sin höjd har kvar ett revir runt Långhällsmossen (Artportalen samt Ulrik Lötberg muntligen).

Dessa två exempel pekar mot att det inte räcker att skydda skog för att behålla tretåig hackspett i ett skogslandskap. Med största sannolikhet finns ett beroende av både tillräckligt gamla granskogar som buffrar mot de skyddade områdena och generellt större andel löv och död ved i skogarna. En förstärkt hänsyn från skogsbruket skulle behövas i områden där det fortfarande finns skogliga strukturer och skog i tillräckligt hög ålder för att arten ska kunna finnas kvar. Större arealer av yngre skog och hyggen ger inte den mängd av lämplig föda som äldre skogar gör och utan äldre produktionsskogar blir det allt svårare att få tillbaka tretåig hackspett.

Slutlig kommentar

Slutsatsen utifrån exemplen Vällens och Östervåla ger tydligt stöd till att det behövs aktiva åtgärder utanför skyddade områden för att behålla revir av tretåig hackspett. Exempelvis kan det vara att inte kalavverka och att lämna döda eller döende träd vid gallring.

Avslutningsvis måste uppmärksammas att det finns ett område i Uppland där det ändå verkar finnas tretåig hackspett kvar. Detta område är Forsmark. Här har Martin Green inventerat sedan 2002 och trots ganska stora variationer mellan åren så har det sedan 2012 funnits mellan ett och sex revir i inventeringsområdet. Här kan med andra ord finnas viktiga lärdomar som kan sprida ytterligare ljus om vad som skapar rätt förutsättningar för de tretåiga hackspettarna, denna vår alltmer sällsynta spett.

FOTO: ULRİK LÖTBERG

Litteratur

Amcoff & Eriksson. Metodik för inventering av tretåig hackspett. Naturvårdsverket Rapport 5210

Amcoff & Erikssons, 1996. Förekomst av tretåig hackspett *Picoides tridactylus* på bestånds- och landskapsnivå. *Ornis Svecica* (6:107-119, 1996)

Artfakta Tretåig hackspett *Picoides tridactylus*: tretåig hackspett - Artfakta från SLU Artdatabanken

Länsstyrelsen i Dalarna Rapport 2023:11: Uppföljning av miljötillståndet i skogslandskapet – Baserat på SLU Riksskogstaxeringen 2016–2020

Länsstyrelsernas statistik i pxweb: Tabell 12.3. Volym död ved per hektar efter år (*femårsmedelvärde*), område, tabellinnehåll och position. PxWeb

Skogsstyrelsen, Rapport 2022/09: Skogliga konsekvensanalyser 2022 - Skogens utveckling och brukande

SOF-BirdLife förslag till artvisa vägledning: Tretåig hackspett: SOF-Birdlife förslag till Artvis vägledning

Wärnbäck & Lötberg, 2010. Inventeringar av skogsfågel 2004-2006 i norra Heby kommun samt västra delarna av Tierps kommun. Fåglar i Uppland, nr 1 2010 s. 28-48